

Porthanin arkku ja historian perintö

Hannu Salmi

Vuosi 1900 oli tuskin ehtinyt käynnistyä, kun perjantaina 4. tammikuuta Keisarillisen Aleksanterin yliopiston konsistorin huoneeseen kokoontui innostunut ryhmä akateemista väkeä. Yliopiston rehtorin, professori Edvard Hjeltin johdolla valmistauduttiin poikkeukselliseen seremoniaan, jota varten konsistori oli asettanut valtuuskunnan. Arvovaltaiseen ryhmään kuuluivat professorit J. R. Danielson-Kalmari ja Ernst Gustaf Palmén, molemmat historioitsijoita, ja talousoikeuden ja kansantalouden professori Joel Napoleon Lang, joukko yliopiston muita opettajia ja tutkijoita sekä arkkipiispa Jakob Tengströmin perikunnan jäseniä. Mediatapahtuman luonnetta korosti se, että paikalle oli kutsuttu myös lehdistön edustajia, joiden tehtävä oli raportoida Suomen kansalle tapahtuman kulusta ja sen kulttuurisesta merkityksestä.¹

Juhlallisen seremonian syynä oli Suomen tieteen isäksi kutsutun Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) jälkeensä jättämä arkku, jonka avaamiseen liittyi ymmärrettävästi poikkeuksellisen suuria odotuksia. Porthan oli kuollut 16. maaliskuuta 1804, ja hän oli määrännyt testamentissaan Jakob Tengströmin järjestämään paperinsa kuoleman jälkeen. Samalla Tengströmin tuli saattaa aineisto Turun Akatemian haltuun.² Tengström oli juuri ennen Porthanin kuolemaa vuonna 1803 tullut Turun piispaksi ja akatemian varakansleriksi.³ Tengström käsitteli Porthanin jälkeensä jättämiä papereita kolmetoista vuotta ja luovutti ne Akatemialle vasta vuonna 1817. Tammikuussa 1900 *Uusimaa*-lehti tulkitsi pitkän viiveen johtuneen Tengströmin varovaisuudesta. Lehti kirjoitti sarkastiseen tyyliin:

Mutta, kuten tunnettu, piispa Tengström oli hyvin varovainen valtiomies. Melkein kaikki valtiomiehet ovat varovaisia, mutta hän oli vielä niistä erityisempi. Kolmentoista vuoden aikana järjesteli hän noita papereita ja vihdoinkin v. 1817 jätti ne lisän kanssa yliopistolle – käytettäväksikö? Eihän toki, silloinhan hän ei olisi ansainnutkaan varovaisen valtiomiehen nimeä. Hän kätki ne rautavanteilla vyötettyyn arkkuun ja pani määräyksen, että se 'Porthanin arkku' saadaan avata vasta v. 1900.⁴

¹ Ks. esim. ”Porthans kista”, *Åbo Tidning* 5.1.1900, *Mikkeli* 5.1.1900, ”Porthanska manuskriptkistan”, *Nya Pressen* 5.1.1900, ”Eräs aarteen paljastus”, *Päivälehti* 5.1.1900, ”Porthanin arkku”, *Satakunta* 9.1.1900, ”Porthanin arkku”, *Suomen Wirallinen Lehti* 5.1.1900, ”Porthanin arkku”, *Uusi Suometar* 5.1.1900. Ennakkojulkisuudesta ks. esim. *Laatokka* 3.1.1900, *Wiipurin Sanomat* 3.1.1900, *Wiipuri* 3.1.1900. Lainausten kirjoitusasua on tässä artikkelissa muutettu siten, että w-kirjainten tilalla käytetään v-kirjainta.

² Schybergson, M. G.: *Jakob Tengströms vittra skrifter i urval med en lefnadsteckning*. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland XLL. Svenska Literatursällskapet i Finland, Helsingfors 1899, v–vi.

³ Klinge, Matti: *Professoreita*. Otava, Helsinki 1984, 108.

⁴ ”Porvoon pakinoita”, *Uusimaa* 10.1.1900.

Kirjoittaessaan Tengströmin elämäkertaa vuonna 1899, vuotta ennen Porthanin arkun avaamista, M. G. Schybergson arvioi, että varovaisuuden täytyi johtua poliittisista syistä. Aineistossa oli käsikirjoituksia, jotka valaisivat Tengströmin omaa suhdetta venäläisiin viranomaisiin vuonna 1808 – vaikka tämä aineisto ei enää ollutkaan Porthanin kynästä.⁵ Arvioidessaan Gustav Björkstrandin teosta *Jacob Tengström. Universitetsman, kyrkoledare och nationsbyggare* (2012) Tarja-Liisa Luukkanen on korostanut Tengströmin merkitystä keisarillisen Venäjän ”yhteistoimintamiehenä”. Venäjä etsi aktiivisesti yhteyksiä naapureihinsa, ja Tengström oli altis toimintaan.⁶ Toisaalta tiedetään, että Porthan oli vankkumaton rojalisti ja koki olevansa Ruotsin kuninkaan uskollinen alamainen. Viimeisinä elinvuosinaan Porthania pelotti Venäjän kasvava poliittinen valta.⁷ Juha Manninen on todennut, että Porthanin viittaus roomalaisten viekkauteen ja kreikkalaisten herkkäuskoisuuteen saattoi jo aikalaisten mielestä näyttää viittaukselta ajankohtaiseen poliittiseen tilanteeseen.⁸

Akatemian konsistorin kokouksessa 24. maaliskuuta 1817 Tengström sulki Porthanin papereita arkkuun, jonka saisi avata vasta 83 vuotta myöhemmin.⁹ Vuonna 1817 Tengström oli siirtymässä pois varakanslerin tehtävästä ja tuli Suomen ensimmäiseksi arkkipiispaksi.¹⁰ Arvattavaksi jää, miksi kirstuun kirjoitettiin juuri vuosi 1900. Arkkuun piilotettiin kirjeenvaihtoa, ja on mahdollista, että Tengström halusi poliittisten syiden ohella varjella perikuntien intressejä ja henkilökohtaisia salaisuuksia, vaikkakaan vuonna 1817 ei vielä tunnettu tekijänoikeuslainsäädännön periaatteita samassa mielessä kuin 1800-luvun lopulla. Joka tapauksessa Porthanin arkkuun tiivistyi kuuluisan tiedemiehen historiallinen perintö, ja arkun sisältöä uumoiltiin koko 1800-luvun ajan. Tämä artikkeli tarkastelee, miten vuosisadan kuluessa Porthanin perintöön suhtauduttiin, miten arkun avaaminen koettiin ja mitä tämä ylipäätään kertoo siitä, kuinka historian perintöön suhtauduttiin.

Porthan-kultti orastaa

Porthanin arkku, *Porthans kista*, talletettiin Turun Akatemian kätköihin¹¹, mutta kun Tengström lukitsi käsikirjoitukset, kukaan ei voinut aavistaa, millaisia muutoksia olisi tulossa – puhumattakaan siitä, missä arkku olisi vuonna 1900. Ainakin Tengströmin ratkaisu heijastelee luottamusta siihen, että Turun Akademia, joka oli perustettu vuonna 1640, jatkaisi järkähtämättä sijoillaan myös tulevaisuudessa. Porthanin arkun

⁵ Schybergson 1899, v–vi.

⁶ Luukkanen, Tarja-Liisa: ”Elämäkerta, apologia vai tieteellinen tutkimus?”, *Agricolan kirja-arvostelut* 9.10.2013, <http://agricola.utu.fi/julkaisut/kirja-arvostelut/index.php?id=3403>, haettu 11.12.2015. Vrt. Björkstrand, Gustav: *Jacob Tengström. Universitetsman, kyrkoledare och nationsbyggare*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2012.

⁷ Tarkiainen, Kari: Porthan, Henrik Gabriel (1739–1804), *Kansallisbiografia*, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2599/>, haettu 18.11.2015.

⁸ Manninen, Juha: *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia tutkimuksia 210. SKS: Helsinki 2000, 225–226. Kiitän huomiosta artikkelini toista referee-lukijaa.

⁹ ”Jaakko Tengström. Runoilija, historioitsija, valtiomies”, *Kyläkirjaston Kuvalehti* 8/1899, 89.

¹⁰ Klinge 1984, 110.

¹¹ Raija Majamaan mukaan Tengström määräsi arkun sijoitettavaksi akatemian rahastoholviin, ks. Majamaan kommentti Elias Lönnrotin tekstiin ”H. G. Porthanin kirstun avaamisesta 22.3.1862”, Elias Lönnrot, *Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*. Toim. Raija Majamaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1991, 528.

sulkemishetkellä Helsinki oli ollut Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupunki jo viisi vuotta. Matti Klinge on arvioinut, että myös yliopisto olisi ennen pitkää siirretty Helsinkiin.¹² Sattuma puuttui kuitenkin peliin, kun illalla 4. syyskuuta 1827 syttyi ennennäkemättömän tuhoisa kaupunkipalo, joka saattoi 11 000 turkulaista kodittomiksi ja joka tuhosi Turun Akatemian kirjaston täysin kotilainoja lukuun ottamatta.¹³ Kun ihmeen kaupalla Porthanin arkku pelastui tulimeren kuumuudesta. Tietävästi Tengström avautti kirstun palon jälkeen tarkistaakseen, miten sisältö oli selvinnyt katastrofista.¹⁴ Koska aineisto oli säilynyt vaurioitta, arkku suljettiin uudelleen. Palon jälkeen yliopisto siirrettiin Helsinkiin, ja samassa yhteydessä sinne kuljetettiin myös Porthanin salaperäinen arkku, joka jäi odottamaan tulevaisuutta.

On selvää, että Henrik Gabriel Porthan oli maineikas tutkija jo omana elinaikanaan. Kun Giuseppe Acerbi vieraili Turussa, hän tapasi Porthanin, joka ylpeänä esitteli Akatemian kirjaston helmiä.¹⁵ Porthan oli monitietäjä, joka toi uushumanismin ajatuksia Suomeen ja kävi ammentamassa oppia alan keskuksista Göttingenistä.¹⁶ Porthanin merkitystä pohdittaessa aivan yhtä tärkeää on hänen historiallinen jälkivaikutuksensa, joka jatkuu tähän päivän asti mutta joka oli erityisen merkityksellistä 1800-luvulla. Kiinnostavaa on, että Porthanin kirjallisen jäämistön vartioiminen jäi Tengströmille, joka teki ratkaisun käsikirjoitusten sijoittamisesta arkkuun, jonka saisi avata vasta 1900-luvun taitteessa. Vaikutus ei jäänyt vain tähän. Matti Klinge on huomauttanut, että Porthanin muiston vaaliminen lähti pitkälti liikkeelle juuri Tengströmien sukupiiristä. Alkoi kehitys, jolla ”tästä ahkerasta oppineesta tehtiin suurmies ja ikään kuin Suomen uuden kansallisen olemassaolon kummi”.¹⁷ Klinge jatkaa toteamalla, että tämä suurmiehen asema olisi kuulunut Tengströmille itselleen, varsinkin kun tämä oli rakentamassa siltaa Venäjään ja siihen Suomeen, joka Venäjän vallan alla syntyisi. Tästä tulevaisuuden maailmasta vuonna 1804 kuollut Porthan jäi autuaan tietämättömäksi.

Tengströmin aktiivisuus Porthanin muiston edistäjänä tiivistyi vuodenvaihteessa 1816–1817. Samaan aikaan kun hän kokosi papereita arkkuun, hän vaikutti myös julkisuudessa Porthanin puolesta. Porthanin valkoisesta marmorista veistetty rintakuva paljastettiin 14. joulukuuta 1816, ja *Åbo Allmänna Tidning* kirjoitti vuodenvaihteen jälkeen, miten lämpimästi muistomerkki otettiin vastaan.¹⁸ Tilaisuudessa luettiin myös runo, joka ylisti suurmiehen taivaallista säteilyä:

¹² Klinge, Matti: ”Keisarillinen yliopisto”, *Helsingin yliopisto 1640–1990. Toinen osa: Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Otava, Helsinki 1989, 87–88.

¹³ Dahlström, Svante: Turun palo 1827: tutkimuksia Turun kaupungin rakennushistoriasta vuoteen 1843. I. Suom. E. Jalava and A. Penttilä. Turun kaupunki, Turku 1930, 320–233. Turun palosta tarkemmin ks. myös Salmi, Hannu: ”Catastrophe, Emotions and Guilt – The Great Fire of Turku 1827”, *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648–1920*. Eds. Deborah Simonton and Hannu Salmi. Routledge, New York (painossa).

¹⁴ ”Porthanin arkku”, *Satakunta* 9.1.1900.

¹⁵ Acerbi, Giuseppe: *Matka halki Suomen v. 1799*. Suomentanut Hannes Korpi-Anttila. WSOY, Helsinki 1953.

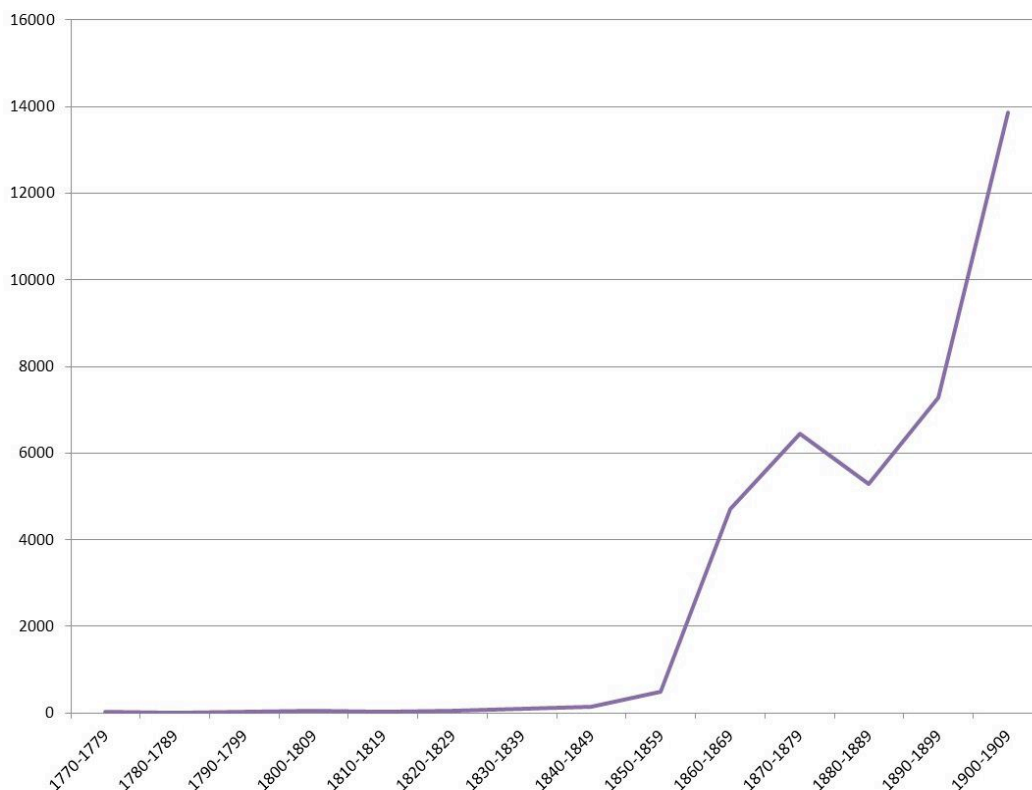
¹⁶ Klinge 1984, 87.

¹⁷ *Ibid.*, 110.

¹⁸ *Åbo Allmänna Tidning* 4.1.1817.

Men bland dessa Finlands stjernor
 hvilkens ära strålar mest?
 vid hvems namn ha Minnets Tärnor
 sina bästa kransar fäst?
 Tacklös blifve ingens möda,
 och förgätit ingens nit;
 men bland lefvande och döda
 lyser främst, Porthan, din flit.¹⁹

Porthan-kultti kasvoi siitä perinnöstä, jota Jakob Tengström oli Porthanin ystävänä rakentamassa. Näyttää siltä, että varsinainen käänne tapahtui kuitenkin vasta 1850-luvulla, ja arvattavasti myös arkku sai siihen asti olla rauhassa Keisarillisen Aleksanterin yliopiston uumenissa. Porthanin merkityksen kasvua voi kuvata suomalaisen sanomalehdistön Porthan-viittausten kautta (Kuva 1). Vaikka lehdistön volyymissä – ja siten kyvyssä tuottaa suomalaista historiakulttuuria – tapahtui merkittäviä muutoksia pitkän aikavälin kuluessa, on ilmeistä, että Porthanin kulttuurisessa läsnäolossa tapahtui radikaali käänne 1850-luvulta eteenpäin.²⁰

Kuva 1. Porthan-viittaukset vuosikymmenittäin suomalaisessa sanomalehdistössä 1771–1909.
 Lähde: Historiallinen sanomalehtiarkisto.

¹⁹ *Åbo Allmänna Tidning* 14.1.1817.

²⁰ Taulukon tulkinnaissa on otettava huomioon aineiston puutteellinen selattavuus hakusanoilla, sillä eri vuosikymmenillä optisen tekstintunnistuksen taso vaihtelee. Samoin Porthanin nimen alla esiintyy muitakin aineistoa kuin Henrik Gabriel Porthanin henkilö, esimerkiksi viittaukset höyrylaiva H. G. Porthaniin. Toisaalta laivakin oli viittaus historialliseen henkilöön ja siten rakensi Porthanin historiallista merkitystä.

Käsitellessään Porthanin patsaan syntyhistoriaa Eero Matinolli on todennut, että juuri ”1850- ja 1860-luvuilla tehtiin enemmän kuin koskaan aikaisemmin Porthanin muiston hyväksi”.²¹ Porthanin kirjoitusten julkaisu oli aloitettu sarjana *Opera selecta*, joka ilmestyi vuosina 1859–1873. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, joka oli jo määritellyt vuosijuhlapäiväkseen Porthanin kuolinpäivän 16. maaliskuuta, teki vuonna 1854 aloitteen muistomerkin perustamiseksi suurmiehen haudalle. Tosin hautapaikasta ei Turun palon jälkeen ollut täyttä varmuutta. Lopulta patsas kohosi Turkuun, ja paljastustilaisuus 9. syyskuuta 1864 oli poikkeuksellisen näyttävä juhla, jota saattelivat 65 kanuunanlaukausta, Porthanin elinvuosien merkinä (Kuva 2).²²

Kuva 2. Carl Eneas Sjöstrandin veistämän Henrik Gabriel Porthanin patsaan paljastustilaisuus 9. syyskuuta 1864. Kuva: Wikimedia

Patsasprojektin tärkein etappivuosi oli 1861. Johan Vilhelm Snellman julkaisi *Literaturbladissa* syyskuussa kirjoituksen ”Hvad var Porthan?”, jota Matinolli kutsuu ”herätyshuudoksi”.²³ Snellmanin kirjoitus astui vahvasti tukemaan patsaskeräystä ja korosti samalla Porthanin suomalaisuutta. Snellmanin mukaan ””näkymätön henki”, suomalaisen kansan henki (...) sai valtaansa Porthanin varhaisemmin ja täydellisemmin

²¹ Matinolli, Eero: ”H. G. Porthanin muistopatsaan syntyhistoria”, *Turun Historiallinen Arkisto XVI. Artturi H. Virkkusen syntymän 100-vuotismuistoa 19.1.1964 kunniottaen*. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 1963, 203.

²² *Ibid.*, 203–213.

²³ *Ibid.*, 205.

kuin hänen kaikki aikalaisensa” ja ”hän ensiksi ja selkeimmin käsitti sen vaatimuksen tulla tietoiseksi itsestään suomalaisena kansallishenkenä”.²⁴

Snellmanin hengennostatus vaikutti kouriintuntuvasti Porthanin syntymäpäivän juhlallisuuksissa marraskuussa 1861. Innostus sai huomiota myös Suomen rajojen ulkopuolella. Kuvaava on lontoolaisen *The Morning Chronicle* -lehden kirjoitus 3. joulukuuta 1861:

Meanwhile a great festival has been held in Helsingfors, an anniversary in honour of Henrik Gabriel Porthan, a man of colossal learning, the pride of Finland in the last century, and who devoted all his life and soul and fortune to the history and annals and literature of his country. He was the Camden of Finland. His memory is now honoured in a thousand ways, for history is fatherland and freedom, in a land under the Cossack yoke. Upwards of a thousand people – as many as could find room in the great University Hall – took part in the proceedings, which ended with the song, “Porthan,” composed in 1860 by Cygnaeus and Pacius, and “Our Land,” the famous national Hymn of Finland, an elegant and faithful translation of which appeared in the London Illustrated News some years ago.²⁵

Kuten *The Morning Chronicle* totesi, Porthanin muistoa kunnioitettiin ”tuhansilla eri tavoilla, sillä historia merkitsee isänmaata ja vapautta maassa, joka elää kasakoiden ikeen alla”. Porthanin nimi yhdistettiin vahvasti suomalaisuusliikkeeseen myös Suomen rajojen ulkopuolella.

Kiista arkun avaamisesta

Kiinnostus Henrik Gabriel Porthania kohtaan kiihtyi voimakkaasti 1850- ja 1860-luvulla. Samalla myös salaperäinen arkku nousi kiinnostuksen kohteeksi. Tähän oli muitakin syitä kuin vahvistunut Porthan-kultti. Vuonna 1817 Tengström oli laittanut arkkuun myös ns. Meyerfeldtin paperit, mikä tarkoitti kreivi Meyerfeldtin kirjeenvaihtoa Kustaa III:n ja herttua Kaarlen kanssa 1788–1790. Säädösten mukaan tämän aineiston saisi avata vasta 1856.²⁶ Arvoitukseksi jää, miksi Tengström liitti Meyerfeldtin paperit mukaan, mutta silti määritteli arkun avausajankohdaksi vuoden 1900. Tengström mainitsi paperit Turun Akatemialle kirjoittamassaan muistiossa, mutta nähtävästi kukaan ei kiinnittänyt huomiota siihen, että näiden aineistojen julkistaminen olisi ollut mahdollista jo aikaisemmin.²⁷ Turun palon jälkeen Tengström avasi arkun ja ilmeisesti ahtaassa tilassa pikaisesti selasi papereita. Tässä yhteydessä puolet Meyerfeldtin papereista jäi arkun ulkopuolelle.²⁸

Vuonna 1861 professori Johan Philip Palmén esitti yliopiston konsistorissa kysymyksen, pitäisikö loputkin Meyerfeldtin papereista nostaa päivänvaloon, sillä

²⁴ Snellman, Johan Vilhelm: ”Mitä Porthan oli?”, Johan Vilhelm Snellman, *Kootut teokset 18*. Edita, Helsinki 2000, 47.

²⁵ *The Morning Chronicle* 3.12.1861.

²⁶ Hellberg, Johan Carl: *Ur minnet och dagboken om mina samtida personer och händelser efter 1815*. Tionde delen.

Adolf Bonnier, Stockholm 1873, 200.

²⁷ Tengströmin muistiosta ks. ”Eräs aarteen paljastus”, *Päivälehti* 5.1.1900.

²⁸ Spectator: ”Kirje Helsingistä”, *Valvoja* helmikuu 1900, 154.

säädösten mukaan ne olisi saanut ottaa käyttöön jo viisi vuotta aiemmin. Palmén huomautti, että Porthanin arkkuun kirjoitettu avausvuosi 1900 oli täysin Tengströmin keksintöä, sillä Porthan oli puhunut vain ”kaukaisesta tulevaisuudesta”.²⁹ Näkemys ”kaukaisesta tulevaisuudesta” on itse asiassa sekin peräisin Tengströmiltä: se on suora sitaatti hänen Akatemialle jättämästään muistiosta, eikä voida päätellä, että Porthan olisi esittänyt mitään tällaista vaatimusta. Porthanin testamentissa ei myöskään mainita tulevaisuudesta.³⁰ On myös selvää, että vuonna 1861 olosuhteet tukivat Palménin aloitetta, sillä käynnissä oli hanke Porthanin patsaan pystyttämiseksi, ja siihen tarvittiin tukea. Gabriel Rein oli lisäksi kirjoittamassa Porthanin elämäkertaa (1864) ja oli arvattavasti erittäin kiinnostunut niistä näkökulmista, joita arkkuun kätkeyty aineisto voisi tarjota.

Jos vuosi 1861 oli kulminoitunut Porthanin vuosipäivän juhlaan, kevät 1862 toi tullessaan kiistan hänen perinnöstään. Tengströmin jälkeläinen professori Wilhelm Lagus vastusti arkun avaamista voimallisesti, ja ajatusta tuki J. V. Snellman, joka kirjoitti perusteellisen lausunnon maaliskuussa 1862. Snellman aloitti toteamalla: ”Omasta puolestani katson, ettei konsistorilla ole oikeutta kumota saman kollegion tekemää päätöstä, joka oli säädetty tietyksi määräajaksi, muutoin kuin siinä tapauksessa, että jos voidaan osoittaa, että kyseinen aiempi päätös oli tehty ilman laillista oikeutusta.”³¹ Tämän jälkeen Snellman pyrki osoittamaan, että alkuperäinen päätös oli laillinen, eikä arkun avaaminen siksi ollut mahdollista.³²

Keisarillisen Aleksanterin yliopiston konsistori asetti aluksi komitean asiaa ratkaisemaan, mutta se ei saavuttanut lukuisista yrityksistä huolimatta yksimielisyyttä. Asiaa päätettiin käsitellä laajemmin konsistorin kokouksessa 12. huhtikuuta 1862. Silloin ilmeni, että näkemyksiä oli kolme, eivätkä kannat keskustelun tuloksena juurikaan kohdanneet. *Valvoja*-lehti kuvasi asetelmaa ja kantoja vuonna 1900 seuraavasti:

Äänestäjät silloin jakoutuivat kolmeen ryhmään. Sekä Porthanin että Meyerfeltin paperit vapauttaviksi tuomitsivat professorit Rosenborg, J. A. Estlander, Lindelöf, Lönnrot, af Brunér, Moberg, Bonsdorff ja Palmén. Toisella puolen seisoivat professorit Lagus, Snellman, Cygnaeus, Granfelt, Ehrström ja Geitlin, jotka eivät tahtoneet ensinkään kajota arkkuun. Välittävällä kannalla olivat Sirelius, Schauman, Lille ja Arppe, jotka vapauttivat Meyerfeltin paperit, mutta antoivat Porthanin jäädä kätköönsä. Niinpä oli edellisessä tapauksessa [nim. komitean käsittelyssä] 12 ääntä 6 vastaan avaamisen puolella, mutta jälkimmäisessä vain 8, jotka vapauttivat, mutta 10, jotka pitivät paperit kätkössä.³³

²⁹ Ibid., 154.

³⁰ Tengströmin muistiosta, ks. ”Eräs aarteen paljastus”, *Päivälehti* 5.1.1900. Porthanin testamentista, ks. ”Ett ord i den Porthanska handlingsfrågan”, *Helsingfors Tidningar* 17.1.1862, ”Porthanska testamentfrågan”, *Helsingfors Tidningar* 21.1.1862.

³¹ Snellman, Johan Vilhelm: ”H. G. Porthanin jälkeenjääneiden papereiden sinetin avaaminen, lausunto yliopiston konsistorissa 22.3.1862”, Johan Vilhelm Snellman, *Kootut teokset 18*. Edita, Helsinki 2000, 411.

³² Ibid., 411–413.

³³ Spectator: ”Kirje Helsingistä”, *Valvoja* helmikuu 1900, 155.

Valvojan sarkastinen nimimerkki Spectator arvosteli Fredrik Cygnaeusta, joka oli ”antanut pitkän, mutta niin vallattoman oikullisen ja logiikasta vapaan lausunnon, ettei sen sisällystä ole helppo ymmärtää”.³⁴ Moitteita sai myös Elias Lönnrot, jonka kantoja Spectator kutsuu ”huvittaviksi”. Lönnrot oli esittänyt, ettei oikeastaan ollut kyse Tengströmin oikeuksista vaan ”yleisön oikeudesta, jota loukattiin asiakirjain mielivaltaisella kätkemisellä”. Porthanin pyyntö – Lönnrotin mukaan – oli tallettaminen ”kaukaiseen tulevaisuuteen”³⁵, mutta Tengström oli keksinyt fantastiselta tuntuvan vuoden 1900, joka aikalaiskäsityksen mukaan oli määrittelemättömän kaukana. Lönnrotin sanoja mukaillen Spectatorin kritiikki jatkui: ”Mikäpä olisi estänyt panemasta ne kätköön, ei vuoteen 1900, vaan esimerkiksi 19,000 tahi vaikkapa maailman loppuun asti, mikä myöskin voi ’kaukaisesta tulevaisuudesta’ käydä.”³⁶ Lönnrotin mukaan Porthan ei ollut voinut tarkoittaa ”kaukaisella tulevaisuudella” vuotta 1900.³⁷ Nykynäkökulmasta katsottuna Lönnrotin näkemykset ovat kiinnostavia juuri siksi, että hän kyseenalaisti ajallisen määreen merkityksen. Samalla hänen näkemyksensä vihjaavat, että Porthanin arkkuun ei tulisi suhtautua konkreettisenä perintönä, jota tulkitaan juridisen menettelyn kautta, vaan – vaikka hän ei tätä sanaa käytäkään – kulttuuriperintönä, johon yleisöllä, suomalaisilla, on oikeuksia.

Lopulta kiistan voitti Sireliuksen, Schaumanin, Arppen ja Lillen kanta. Arkku avattiin lyhyesti maanantaina 2. kesäkuuta 1862. Kirstuun oli itse asiassa kolme avainta: päälukon avaimen Tengström piti itsellään kuolemaansa saakka, minkä jälkeen se suljettiin tuomiokapitulun kassakirstuun. Arkussa oli lisäksi kaksi riippulukkoa, ja Tengström oli ehdottanut, että toista avainta säilytettäisiin sinetillä suljettuna yliopiston kirjastossa ja toista konsistorin rahakirstussa, niin ikään sinetin takana. Ohjeet olivat niin tarkat, että tämän salamyhkäisyyden on täytynyt vaikuttaa siihen, että arkun sisältöä uumoiltiin poikkeuksellisen arkaluontoiseksi. Tengström edellytti, että konsistorin arkkuun sijoitetun avaimen sinetti tarkastettaisiin kolmen kuukauden välein ja murtumattomuus kirjattaisiin pöytäkirjaan.³⁸ Avaamisen toteuttaminen vaati siis poikkeuksellisia järjestelyjä. Kun kaikki kolme avainta olivat paikalla, arkusta otettiin Meyerfeldtin kirjeet, mutta muutoin sisältöön ei kajottu. Arkku lukittiin uudelleen ja laitettiin odottamaan vuotta 1900.³⁹

Pettymys

Vuoden 1862 kiihkeän kamppailun jälkeen Porthanin arkku sai levätä rauhassa Keisarillisen Aleksanterin yliopiston kätköissä 1900-luvun kynnykselle asti. Valmistelut avaamisen juhlalliseksi järjestämiseksi aloitettiin kuitenkin jo vuoden 1899 puolella, jotta kirstuun päästäisiin käsiksi heti vuodenvaihteen jälkeen. Avajaisseremonia

³⁴ Ibid., 156.

³⁵ Porthanin testamentista tämä ei kuitenkaan ilmene. Ks. tarkemmin Porthanin testamentin julkaisu ”Porthanska och Meyerfeldtska pappren”, *Helsingfors Dagblad* 14.1.1862.

³⁶ Spectator: ”Kirje Helsingistä”, *Valvoja* helmikuu 1900, 155. Vrt. Lönnrot, Elias: ”H. G. Porthanin kirstun avaamisesta 22.3.1862”, Elias Lönnrot, *Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*. Toim. Raija Majamaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1991, 98–100.

³⁷ Lönnrot 1991 (1862), 99.

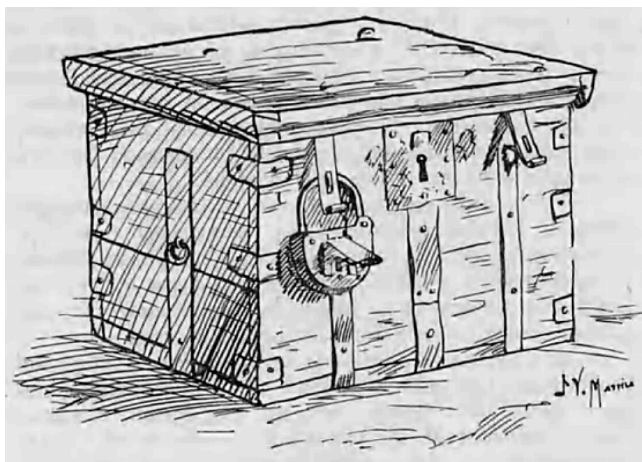
³⁸ Raija Majamaan kommentti Elias Lönnrotin tekseen ”H. G. Porthanin kirstun avaamisesta 22.3.1862”, Elias Lönnrot, *Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*. Toim. Raija Majamaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1991, 528–529.

³⁹ *Helsingfors Dagblad* 4.6.1862.

järjestettiin konsistorin huoneessa 4. tammikuuta, jolloin avaimet olivat jälleen käsillä. Yliopiston rehtori Edvard Hjelt oli pukeutunut frakkiin, avaimet odottivat vihreällä pöydällä, ja ennen avaamista kerrottiin, mikä Porthanin arkun tarina oli.⁴⁰ Vihdoinkin selviäisi, millaisia papereita Tengström oli kätkenyt ja mitä käsikirjoitukset kertoisivat 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun suomalaisesta kulttuurista. Täysin tietämättömiä sisällöstä eivät avaajat olleet. Itse asiassa lehdistössä oli jo aiemmin kerrottu, millaisia papereita lähteiden mukaan arkkuun oli kätkeyty, ja tiedossa oli, että Meyerfeldtin papereiden ohella Tengström oli sulkenut kirstuun muun muassa Aurora-seuran aineistoja.⁴¹

Väinö Wallinin, myöhemmän Voionmaan, ja I. K. Inhan toimittama *Kyläkirjaston Kuvalehti* antoi kuvata ”tuon muistettavan arkun, joka niin monta vuosikymmentä on ollut historiantutkijoiden huomion esineenä” ja julkaisi sen myöhemmin samana vuonna.⁴² Kuten Kuvasta 3 voi nähdä, arkussa oli keskellä puuhun upotettu lukko ja sen molemmin puolin riippulukot. Lehden kuvassa toinen riippulukko on nähtävästi jo irrotettu ja siirretty syrjään. Vuosiluku 1900 oli maalattu arkun kanteen.⁴³ Kirstu oli 70 cm pitkä, 50 cm leveä ja 50 cm korkea.⁴⁴ *Uusimaa*-lehti kirjoitti 10. tammikuuta: ”Virallisten juhllisuuksien aikana avattiin vanha kirstu ja nyt saivat historiamiesten silmät tarkastaa noita kellastuneita papereita.”⁴⁵

Vaikka ennakkotietoa Porthanin arkun sisällöstä olikin, on selvää, että odotukset olivat suuret. On yhtä ilmeistä, että kiristynyt poliittinen tilanne vaikutti tähän odotushorisonttiin. Porthan oli nostettu vahvasti suomalaisuusliikkeen keulakuvaksi, ja sortokauden luomassa ahdingossa toivottiin, että menneisyydestä ilmaantuisi vahva viesti fennomaanisen toiminnan tueksi. Kuvaava on *Iltapuhde*-lehden Aurora-seuraa käsittelevä artikkeli, joka ilmestyi vuoden 1899 numerossa 12. Artikkelin mukaan ”Porthanin henki” oli aikanaan sykehdyttämässä Aurora-seuraa, jonka tavoitteena oli ”rakkaan isänmaamme, Suomen kunnian, hyödyn ja menestyksen edistäminen”.⁴⁶ Aurora-seura edusti historian perintöä mutta samalla myös velvoitusta, jonka nykyisen sukupolven on siirrettävä kohti tulevaisuutta:

Kuva 3. Porthanin arkku *Kyläkirjaston Kuvalehden* kuvaamana

⁴⁰ ”Porthanska manuskriptkistan”, *Nya Pressen* 5.1.1900.

⁴¹ Arkun sisällöstä kerrottiin muun muassa vuoden 1862 kiistan yhteydessä. Ks. lähemmin esim. ”Porthanska testamentfrågan”, *Helsingfors Tidningar* 21.1.1862.

⁴² ”Porthanin arkku”, *Kyläkirjaston Kuvalehti* 1/1900, 4.

⁴³ *Ibid.*, 4.

⁴⁴ ”Porthans kista”, *Åbo Tidning* 5.1.1900.

⁴⁵ ”Porvoon pakinoita”, *Uusimaa* 10.1.1900.

⁴⁶ ”Aurora-seurasta”, *Iltapuhde* 12/1899, 70.

Niin Aurora-seurakin on jo aikoja sitte hävinnyt – sen sanomalehdestä tuskin enää löytyy kappalettakaan jäljellä, sen perustajat ja jäsenet ovat jo maan povessa mullaksi muuttuneet. Mutta se isänmaallinen henki, mikä heitä johdatti, se ei ole kuollut, se elää, me tunnemme sen sykkivän meidänkin sydämissämme. Porthanin jättämä perintö, isänmaanrakkaus, jonka saastuttamattomana otimme vastaan, se olkoon johtajamme meidänkin toimissamme. Ja kun meidän vuoromme tulee siirtyä pois, on meidän se jätettävä taas yhtä puhtaana ja kirkkaana tuleville sukupolville elähyttäjäksi.⁴⁷

Iltapuheen sanoissa kuvastui vuoden 1899 poliittinen tilanne, epäjatkuvuus, jonka sortokausien alkua aiheuttanut. Juuri tämä tilanne loi odotuksia arkun sisältöön, mikä käy ilmi myös tekstissä. Kriittinen tilanne herätti toiveen, että Porthan olisi lähettänyt tulevaisuudelle voimakkaamman poliittisen viestin kuin säilyneistä lähteistä saattoi päätellä. *Iltapuhe* jatkoi:

Vasta kun v. 1900 avataan yliopiston holvissa säilytetty n. s. Porthanin arkku, jossa säilytetään Porthanin paperit, silloin saamme kenties tietää odottamattomia asioita, saamme silloin kuulla, mitä tuo varovainen, oppinut professori oikeastaan on ajatellut, silloin ehkä saamme selvempiä tietoja Aurora-seurastakin. Nyt täytyy tyytyä niihin niukkoihin muruihin, joita sieltä täältä on kuultu.⁴⁸

Porthan oli tunnettu poliittisesta varovaisuudestaan. Varmaankin aikalaiset vuosina 1899–1900 pohtivat, mitä syytä Porthanilla oli ollut jättää paperinsa Tengströmin harkintaan. Kaikki eivät olleet tietoisia siitä, että vuosi 1900 oli nimenomaan Tengströmin määrittelemä, eikä Porthanin testamentissaan säätämä. Alkuperäisessä testamentissa Porthan oli pyytänyt ystäväänsä valikoimaan tärkeät paperit yliopiston kokoelmiin.⁴⁹ Varsinaisesta salaamisesta ei ollut kyse, mutta Tengströmin menettely oli vahvistanut tällaista mielikuvaa ja sai oletamaan, että Porthanilla oli jokin kätkeyty viesti.

Kun salaperäinen arkku lopulta aukeni 4. tammikuuta 1900, konsistorin huoneeseen ahtautuneille professoreille, tutkijoille ja sanomalehtimiehille selvisi hyvin nopeasti, ettei sensaatiota syntyisi. Porthanin arkussa oli pitkälti juuri niitä aineistoja, joita siellä arveltiinkin olevan. Tengström oli jo vuonna 1817 jättänyt ”nöyrän memoriaalin”, jossa lueteltiin lukkojen taakse jätetyt tekstit. Tengströmin luettelo julkaistiin kokonaisuudessaan *Päivälehdessä* 5. tammikuuta 1900. Näin Tengström kirjoitti:

Vihdoin on minulla tilaisuus jättää K. yliopiston säilyyn kanslianeuvos ja ritari Porthanin vähää ennen kuolemaansa minun säilytettäväksi uskotut yksityiset kirjeet sekä semmoiset käsikirjoitukset ja asiakirjat, joiden vasta kaukaisessa tulevaisuudessa pitäisi tulla yleisön tietoon.

Olen itse näihin lisännyt:

1) Useita asiakirjoja, jotka ovat kuuluneet täällä aikaisemmin toimineelle Aurora seuralle ja jotka seuran hajaantuessa 1780-luvun alussa jäivät kanslianeuvos Porthanin haltuun.

⁴⁷ Ibid., 71.

⁴⁸ Ibid., 70.

⁴⁹ ”Porthanska testamentfrågan”, *Helsingfors Tidningar* 21.1.1862.

2) Useita kirjeitä yli-intendentti Fredenheim vainajalta ja arkkipiispa Mennanderilta prof. Bilmark vainajalle sekä sitä paitsi muutamia eri kirjeitä mainitulle arkkipiispalle.

3) Rovasti Lauri Hambraeuksen päiväkirja Norköpingin v. 1800 pidetyistä valtiopäivistä.

4) Sotamarski kreivi Meyerfeldtin yksityinen kirjeenvaihto kuningas Kustaa III:n ja herttua Kaarlen kanssa sotavuosina 1788–1790 jonka leskirouva kreivinna Meyerfeldt oli K. Yliopistolle lahjoittanut ja joka on hänen sinetillään suljettu käytettäväksi vasta myöhemmin tulevaisuudessa.

5:o) Saman Herran kirjeenvaihto ruotsal. kenraalien kanssa saman sotaretken aikana; niinkään hänen leskikreivinnansa Turun akatemialle lahjoittama ja tämän sinetillä varustama.

6:o) Kanslianeuvos ja ritari Schönbergin muistoonpanoja hänen elämäntapauksistaan ja sen ajan valtiollisista toimista, joihin hän oli ottanut osaa.

7:o) Oma yksityinen kirjevaihtoni, joka tulevaisuudessa tulee valaisemaan muutamia aikani valtiollisia tapauksia sekä semminkin Suomen kirjallisuuden historiaa.⁵⁰

Valvojan nimimerkki Spectator totesi, että melkoinen osa arkun sisällöstä ”olisi voinut aikoja sitten päästä julkisuuteen; onpa joukossa sellaistaikin, jota varten ei koskaan tulla painomustetta käyttämään”.⁵¹ Kirstun materiaaliin kuuluivat muun muassa Aurora-seuran nimikirja, kassakirja ja säännöt, jotka lehtitietojen mukaan olivat kuitenkin pahoin homeessa. Spectator totesi sarkastisesti: ”Piilossa ne ovat maanneet 120 vuotta, vaikka niitä ihkasen uusinakin olisi voinut julkisesti luettaa Turun torilla, maailman siitä liikahtamatta.”⁵²

Historian perintö ja nykypäivä

Porthanin arkun taival suomalaisessa kulttuurissa ulottui vuodesta 1817 vuoteen 1900. Se oli eräänlainen muistilaatikko, jonka tarkoitus oli siirtää aineellista kulttuuria ajassa.⁵³ Tosiasiassa aineisto siirtyi myös tilassa siinä mielessä, että Turussa lukittu kirstu avattiin myöhemmin paitsi uudessa pääkaupungissa myös sellaisessa Suomessa, jonka olemassaoloa Porthan tuskin osasi uumoilla.

Olenmaisempaa kuin se, mitä arkussa lopulta oli, on se keskustelu ja kiistely, jonka välikappaleeksi se – ja samalla Porthanin perintö – joutui. Arkun sisältöön liittyi alun perin poliittista arkaluontoisuutta, joka kiinnittyi Ruotsin ja Venäjän suhteisiin 1700- ja 1800-luvun taitteessa. Todennäköisesti tulenarkuutta oli myös Porthanin ja Mathias Caloniuksen kirjeenvaihdossa, mutta enemmänkin huomio kiinnittyy Tengströmin toimintaan 1800-luvun alussa. Tengström oli aktiivisesti liittämässä Suomea Venäjään, mutta arvattavasti hän ei voinut tietää, mitä tulevaisuus toisi tullessaan ja oli siksi

⁵⁰ Tengströmin memoriaali, ks. ”Eräs aarteen paljastus”, *Päivälehti* 5.1.1900. Huom. Kohdasta 5 lähtien numerointi on merkitty eri tavoin kuin kohdat 1–4.

⁵¹ Spectator: ”Kirje Helsingistä”, *Valvoja* helmikuu 1900, 153.

⁵² *Ibid.*, 154.

⁵³ Muistilaatikon ajatuksesta kulttuuristen siirtymien tutkimuksessa, ks. Rogge, Jörg & Salmi, Hannu: ”Memory Boxes”, *Memory Boxes: An Experimental Approach to Cultural Transfer in History, 1500–2000*. Eds. Heta Aali, Anna-Leena Perämäki & Cathleen Sarti. Reihe Manzer Historische Kulturwissenschaften Vol. 22. Transcript, Bielefeld 2014, 11–20.

varovainen. Ehkä juuri tämän vuoksi arkun kanteen tuli kaukaiselta tuntuva vuosiluku 1900.

Vuosikymmenien saatossa arkun sisältö menetti poliittista arkaluontoisuuttaan, mutta samalla se politisoitui toisessa mielessä. Porthanin hahmosta tuli suomalaisuusliikkeen keskeinen ikoni 1850-luvulta lähtien, ja kiinnostus ”historian isää” kohtaan kasvoi 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä voimakkaasti. Tässä tilanteessa myös Porthanin arkusta tuli kasvavan mielenkiinnon kohde. Vuonna 1862 käyty kiista arkun avaamisesta voidaan tulkita kamppailuna kulttuuriperinnöstä. Konsistorissa käytetyt puheenvuorot viittaavat siihen, että juridisen näkökulman ohella arkkun suhtauduttiin perintönä, johon kansalla on oikeus ja jonka ylläpitäminen on kulttuurinen vastuu. Keskustelussa painotukset vaihtelivat, ja on mielenkiintoista, että Snellman ja Lönnrot olivat tässä tulkinnassa selkeästi eri puolilla.

Porthanin arkun tarina kertoo myös sanomalehdistön kasvaneesta voimasta 1800-luvulla. Lehdistö seurasi tapahtumia ahkerasti, ja kertomukset levisivät pientenkin paikkakuntien, kuten Porin, Mikkelin ja Sortavalan, lukijakunnalle. Ajatus Porthanin ’tärkeystä’ vahvistui lukevan yleisön parissa, ja arkun sisällöstä kerrottiin kautta maan. Lehdistöjulkisuutta oli vuonna 1900 niin paljon, että akateemisen väen odotuksista tuli myös ivan kohde. Huipennuksena oli *Uusimaa*-lehden kirjoitus ”Porvoon pakinoita”, jossa arkun salaisuudet kääntyivät pääläelleen. Kirjoittajan mukaan vuoden 1900 Suomessa oli niin ikään paljon sellaista keskustelua, jonka voisi kätkeä kirstuun ja kaivaa esiin joskus myöhemmin: ”Eiköhän olisi hyvä näitä kaikkia uusia suunnitelmia työntää ’Porthanin arkku’ täpösen täyteen ja panna vaikka valtioarkistomme holviin säilymään päällekirjoituksella: Avattava Herran vuonna 2000.”⁵⁴

Hannu Salmi

Kulttuurihistorian professori, Turun yliopisto
hansalmi (apud) utu.fi

⁵⁴ ”Porvoon pakinoita”, *Uusimaa* 10.1.1900.